АСИРДИНОВА Т.Ж., ТҮРГӨНБАЕВА А.А.

К.Тыныстанов ат. ЫМУ

ОРУС ТАЙПАЛАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН АЙРЫМ ЫКМАЛАРЫ

Макалада билим берүүдө учурдун талабына ылайык болгон интерактивдүү ыкмалардын айрымдары берилип, аларды улантуучу орус тайпаларда кыргыз тилин өтүүдө кандай ыкмада колдонуу керектиги жана жыйынтыктары тууралуу сөз болду.

Коомдун өнүгүшү, илим-техниканын алга жылышы, ага жараша улам кийинки муундун аң-сезиминин өс⍰үс⍰ окутуучунун алдына да чо⍰ сыноолорду койду. Айлана-ч⍰йр⍰д⍰г⍰, коомдогу ⍰зг⍰р⍰⍰, ⍰с⍰⍰ окутуучулардын да бир калыптагы, бир типт⍰⍰ тажатма сабактардын ордун изден⍰⍰ч⍰л⍰к-ойлоп табуучулук, жа⍰ычылдык менен иш алып барууга алмаштырууну талап кылууда. Антпегенде эмне? Заманына жараша дегендей, керек болсо бала бакчадагы балдардын да д⍰йн⍰г⍰ болгон к⍰з карашы, д⍰йн⍰ таанымдары ⍰зг⍰ч⍰. Педагогдук кесипти аркалаган бир канча жылдык тажрыйбаларыбызга таянсак, биздин студенттерди окутуудагы негизги максатыбыз аларга белгил⍰⍰ бир грамматикалык эрежелерди курулай жаттаттыруу же болбосо кайсы бир к⍰рк⍰м чыгармага анализ ж⍰рг⍰з⍰⍰н⍰ гана эмес, адамзат жашоосунда улам жа⍰ы ачылыштардын, ⍰с⍰шт⍰рд⍰н болорун, ошого жараша ар бир адам ⍰з д⍰йн⍰ таанымын ке⍰ейтип, ар дайым бир нерсе бил⍰⍰г⍰, ⍰з алдынча билим алууга ⍰йр⍰н⍰ бил⍰⍰с⍰н⍰ жардам бер⍰⍰ керек экен. Кыргыз тилинин орус тайпаларында атайын предмет катары киргизилип, милдеттүү түрдө окутулуп баштаганына бир катар жылдар болуп калды. Республиканын жогорку окуу жайларында кыргыз тилин өзгө тил катары окутуу, үйрөтүү иштери бир топ колго алынып, бул боюнча атайын окуу куралдары, методикалык, илимий көрсөтмөлөр жарык көрүп, бир топ алгылыктуу иштер жүргүзүлүп келет. Окутуунун коллективдүү формасын, башкача айтканда, сабак системасын түзгөн улуу чех педагогу Я.А.Коменскийдин «Улуу дидактика» деген эмгеги кийинки муундарга жол көрсөтүп, баштооч болгон. Бирок көптөгөн убакыт аралыгында окутуунун түрдүү ыкмалары, сабак берүүнүн системасы кыйла өркүндөдү. Бир катар жылдардан бери билим берүү чөйрөсүндө интерактивдүү деп аталган усул-ыкма, окутуу технологиясы кеңири практикаланып, ага жараша ар түрдүү жаңы ыкма, окутуу технологиясынын улам жаңырып заманбап техникаларынын жардамы менен окутуу мезгилдин талабы болуп калды. Мындай усул-ыкмалар сынчыл ой жүгүртүү, мээ чабуулу, дальтон долбоор, класстер, синквейн деп аталып, окуучулар, студенттер арасында ⍰з жемишин берип келет. Замандын талабына ылайык окуучуларга, студенттерге билим бер⍰⍰д⍰ ар т⍰рд⍰⍰ жа⍰ы ыкмаларды пайдалануу, к⍰нд⍰м болгон, тажатма

стилден алыстап, алардын кызыгуусун арттыруу үчүн тынымсыз изденүү - ар бир окутуучунун милдети. Азыркы мезгилде мектептер, жогорку, орто окуу жайлар заманбап техникалар менен жабдылган десек жаңылышпайбыз. Демек, сабактын сапаттуулугун арттыруу максатында жогоруда аталган ыкмалар менен катар, заманбап техникаларды, аудио-уктурууларды, көрмө дисктерди пайдалануу менен сабак өтүү да өзүнүн бир кыйла жемишин бере аларын өз тажрыйбаларыбыздан көрө алдык.

Анткени жөн гана угууга же окууга караганда, көз менен көргөн нерсе адамдын эсинде абдан жакшы калары белгилүү, ушул максатта темага жараша ар кандай көрмө дисктерди сабакка активдүү пайдалануу сабактын сапатын гана жогорулатат. Көпчүлүк студенттер бул сабакты баа алуу үчүн гана керек сабак катары түшүнүшөт да, берилген тапшырманы аткарып, грамматиканы курулай жаттоо менен гана чектелет. Ошондуктан эң негизги маселе студенттердин кыргыз тилин милдеттүү сабак катары да жана кептик байланыш түзүүдө зарыл каражат, күндөлүк пикир алышууда негизги тилдик курал, ал эми кыргыз тилин билип, ал тилде сүйлөй алгандарга (студенттерге) кыргыз тилин сабаттуу, маданияттуу сүйлөөгө, кыргыз элинин өткөндөгүсү, башкача айтканда, тарыхы, этнографиясы, кыргыз жергесинин географиялык абалы, башка улуттан болгон айырмачылыктары менен окшоштуктары ж.б. жөнүндө кеңири маалыматка ээ болушу, о.э. өз элинин патриоту болууга үндөө аркылуу жетишүү максатка ылайыктуу.

Эгер сабак учурунда студенттер арасында, ошондой эле студенттер менен окутуучунун ортосунда карым-катыш жогорку деңгээлде жүрсө, сабак максатына жетиши шексиз. Көрмө дисктерди сабакта колдонуудагы биздин максат студенттерге маалымат берүү эле эмес, ошол көргөн нерселерин анализдеп, кайра ал нерселер жөнүндө өз ара ой бөлүшүү, текстерди түзүп, уккан жаңы сөздөрдүн маанисин чечмелөө сыяктуу бир катар бышыктоолорду да жүргүзүшүп, өз алдынча таанып-билүү көндүмдөрүн да калыптандыруу болуп саналат. Мындай сабак өтүүдө өтүлгөн тема боюнча студенттер маалымат эле албастан, бири- бири менен оозеки пикир алышуу аркылуу жаңы алган маалымат менен буга чейинки өздөрүндө болгон маалыматтар тууралуу ой бөлүшөт.

Ушуну менен бирге эле ар кандай сабакта окуу куралы, китеп сөзсүз пайдаланылары баарыбызга белгилүү. Китеп менен же болбосо текст менен иштөөнү камсыз кылбай туруп, кандай гана заманбап каражаттарды колдонбойлу, максатыбызга жете албайбыз.

Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун максаты орус тилдүү студенттерди ар түрдүү турмуштук кырдаалдардан тышкары кыргыз тилинде өзүнүн адистиги боюнча мазмундуу жана логикалык жактан туура сүйлөө кебин өздөштүрүп, айта турган оюн ирееттүү, далилдүү сүйлөп бере алуусун камсыз кылуу болгондуктан, студенттердин тигил же бул адистиги боюнча кыргыз тилинде атайын иштелип чыккан тексттик материалдар топтому тез аранын ичинде жолго коюлушу зарыл. Анткени студенттерге кыргыз тилин окутууда адистиги боюнча тилдик даярдыгы үчүн тийиштүү тилдик

тексттик материалдардын үстүндө иштөөсү жакшы натыйжа берери талашсыз. Анткени мындай тексттерде логикалык, тематикалык, жанрдык, стилдик, семантикалык, структуралык, мазмундук байланыштардын системасы орун алган.

«Кандай гана текст болбосун, ал коммуникация процесси менен түздөн-түз байланышкан: же коммуникация процессинин туундусу, же аны реализациялоо куралы, каражаты. Бир да текст коммуникация процессинен сырткары жашабайт. Анткени коммуникациянын негизги милдети – маалымат алмашуу, пикирлешүү. Ал эми булар текст аркылуу гана ишке ашат» [5].

Демек, тексттер да ошол көргөн-уккан материалдарга ылайыкталып, ошондой эле кесиптик, илимий эмгектер, энциклопедиялык китептерди, студенттердин дүйнө таануусун байыткан ар кандай багыттагы маалыматтарды камтыган, өз алдынча иштөөсүндө чыгармачылыктын болушун талап кылган тексттерди иликтеп, иргеп алып, ал тексттерди окутуучу грамматикалык темага да ылайыктай кайра иштеп чыгуу максатка ылайык.

Демек, орус тайпаларына кыргыз тилин тиешелүү деңгээлде өтүп, сабакты толук максатына жеткирүү үчүн окутуучу: окутуунун интерактивд�� ыкмаларынын бир нече түрлөрүн колдонуу менен катар аудио-видео дисктерди пайдаланып, темага байланыштуу тексттердин үстүндө ар түрдүү көнүгүүлөрдү иштетүүсү талапка ылайык.

Мына ушунун негизинде күнүнкү сабакта жана ошондой эле бир нече ачык сабактарда пайдаланылып, натыйжалуулугун көрсөткөн «Эки бөлүктүү күндөлүк» ыкмасынын колдонулушун мисалдар аркылуу берип өтсөк. Алгач стратегиянын өзү жөнүндө кеп кылсак, стратегиянын негизи комментария берүү болуп саналат. Текстти интерпретациялоо (түшүндүрүү) билгичтиктерин калыптандырат. Бул текстти терең иштеп чыгуунун алдында алгачкы окурмандык реакцияны пайда кылат.

Комментарий – бул кайсы бир нерсе жөнүндө талкуулар, түшүнүктөр жана сын-пикирлер айтылган эскертүүлөр.

Комментарий кандай болушу мүмкүн?

Ал:

- окуп жаткан адамдын позициясы;
- жазылып алынган цитаталардын түшүндүрмөсү;
- маалыматка карата эмоция, сезим, окшоштуктардын берилиши;
- окулган маалымат, материал боюнча суроолор болушу мүмкүн.

Стратегияны ишке ашыруу үчүн негизги кадамдар:

1. Тексттин аты боюнча мазмунду берүүнүн версиялары.
2. Текстти эки бөлүктүү күндөлүк толтуруу методу менен окуу.

Студенттер тексттин башынан, ортосунан, аягынан 3-4 цитата алып жазышат. Тексттен алынган цитата – фраза, сөз айкашы эмне үчүн эсинде калды, кандай окшоштуктарды пайда кылды, эмне ойду туудурганы жөнүндө баяндашат.

- Бул фразага эмне үчүн көңүл бурулду?
- Кандай окшоштуктарды пайда кылды?
- Бул фраза аркылуу кандай ойлор пайда болду?
- Кандай сезимдер пайда болду?
- Кандай суроолор пайда болду жана фразадагы кандай ойлор менен макул эмессиңер деген маселелердин үстүндө өз ойлорун кагаз бетине түшүрүшөт.

3. Тексттин үстүндө жыйынтыктарды жалпылоо үчүн жуптарда, топтордо иштөө, студенттерге цитаталарды жана аларга берген комментарияларын окутуу.
4. Өз көз карашын эссе аркылуу билдирүү.

Стратегия эмне берет?

- Текстти активдүү окуунун маанилүүлүгүн белгилейт;
- Текст боюнча суроо берүүгө үйрөтөт.
- Маалымат боюнча өзүнүн оюн айтууга үйрөтөт.
- Тексттин үстүндө иштөөдө студенттин өз тажрыйбасын алып чыгат.
- Ар түрдүү интерпретацияларга күбө болууга мүмкүндүк берет.
- Социалдык билгичтиктерди калыптандырат, б.а., проблемаларды жалпы чечүүгө үйрөтөт.

Текст кандай өзгөчөлүктөргө ээ болушу керек?

- маалымат көп түрдүү түшүндүрмөлөрдүн берилишине ылайыктуу болушу;
- эмоционалдуу болушу;
- материалдардын мазмуну проблемалык мүнөзгө ээ болушу керек.

Эки бөлүктүү күндөлүк менен иштөө формасы дискуссияга даярдык катары эсептелет, анткени текстке карата ар түрдүү пикирлер айтылат. Текст боюнча алдын-ала комментарий окутуучуга эртерээк талкуулана турган маселелерди белгилеп коюшуна жардам берет. Бул ошондой эле көлөмдүү тексттер менен иштөөгө жардам берет.

Маселен, улантуучу орус тайпаларында Касым Тыныстановдун өмүрү, чыгармачылыгын өтүүдө Зияш Бектеновдун «Касымга» деген ырынын негизинде эки бөлүктүү күндөлүк түзүү тапшырмасы берилди. Бул тапшырма жуп менен иштелет. Студенттер тексттен өзүлөрүнө жаккан ыр саптарын тандап алышат да, ошол ыр саптарына комментарий беришет. Тапшырманы аткаруу үчүн студенттерге атайын эки бөлүктүү күндөлүк түзүү үчүн таблица чийилген даяр баракчалар жана ырдын текстти таратылат:

Сага жаккан фраза (ыр саптары)	Комментарийлер

Студенттер тексттин башынан, ортосунан, аягынан 3-4 цитата алып жазышат. Тексттен алынган сүйлөм эмне үчүн жаккандыгына, кандай ойду пайда кылгандыгына жооп беришет. Кандай жыйынтыктарга келгендиктерди алгач

жуптарда, андан соң топтордо талкуулашып, соңунда окуп беришет. Текстте айтылган материалдар боюнча бири-бирине суроолорду беришет. Стартегия менен иштөөнү үй тапшырмасы катары берсе да болот.

Ал эми грамматикалык тема менен кептик теманы байланыштырууда «Сөз айкаштары конокто» деп аталган ташырманы аткарууга берсек болот. Тапшырма аткаруудан мурун студенттерге Касым Тыныстановдун өмүрүнүн урунттуу учурларынан алынган тексттен үзүндү аудирлөө жолу менен угузулат. Аудирлөө жолу студенттердин эске тутуусун бекемдейт.

Тапшырма: тексттин негизинде сөз айкаштарынын түгөйлөрүн тап:

1-топко 2-топко 3-топко

Тыныстанов- дун	жок кылган	иштерди	мүчөсү	Тыныстанов- дун	чечими
ишмерлерин	ийилет	Москвага	таштап	акыры	жолу
катуу	жеңди	партиянын	ойлорун	сотунун	жеңди
ак	трагедиясы	жыйыштырып	аткарбай	чындыктын	болду
чындык	азап	асыл	жөнөйт	татаал	өтүнүчү
айып	атылган	өкүмүн	деп тапты	тез	акталды
ноябрында	коюлган	күнөөсүз	чыгарып	биротоло	аткарылып

Ошондой эле «Кыргызстандын тоолору жана көлдөрү» деген теманы өтүүдө мурда өтүлгөн грамматикалык темалар менен жаңы өтүлгөн кептик жана грамматикалык темаларды байланыштыруу үчүн төмөнкү тапшырма студенттер үчүн кызыктуу жана изденүүчүлүктү талап кылат.

Төмөнкү схемада сүйлөмдөрдү түзгүлө:

1) Ат атооч+ зат атооч+ сын атооч.

2) Зат атооч+ сын атооч+ сын атооч_+ зат атооч+ тактооч.

3) Зат атооч+ зат атооч+ күчөтмө сын атооч.

4) Ат атооч+ зат атооч + сын атооч+ этиш.

5) Сын атооч +сын атооч + зат атооч+ этиш.

6) Зат атооч+ тактооч+ сын атооч+ этиш.

Ал эми студенттердин оозеки кеби менен катар логикалык ойлоосун, фантазиясын, сын көз караштарын өстүрүү максатында «Долбоорлор сынагы» деген тапшырманы берүүгө болот. Бул ыкма көбүнчө сабактын жыйынтыктоочу бөлүмүндө колдонууга туура келген ыкмалардын бири. Бул ыкманын максаты студенттердин өз көз караштарына ээ болуп, аны эркин айта билүүгө, көз карашын коргой алууга, ой жүгүртүү менен өз оюн сабаттуу айта билүүгө көнүктүрүү болуп саналат. Мисалы, «Кыргыз киносунун тарыхы» деген теманы өтүүдө «Кыргызстанда документалдуу жана көркөм фильмдердин деңгээлин кантип жакшыртабыз» деген темада эки топ эки долбоор иштеп чыгышат. 1-топко документалдык фильмдер, 2-топко көркөм фильмдер боюнча тапшырма берилет. Тапшырма бүткөндө топтун лидерлери презентация жасашат. Долбоор даярдоого 5 мин., презентацияга 3 мин. берилет. Ушул эле тапшырмага кошумча катары «Эгер силер кино тартуучу топ болсоңор, кайсы темада кино тартар элеңер?» деген суроо дагы берилет.

Мына ушул сыяктуу ыкмаларды пайдалануу менен сабак өтүү өзүнүн бир кыйла натыйжасын берет. Бүгүнкү күндө окутуунун мындай ыкмалары окутуучунун ар кандай жаңы нерселерди ойлоп табууга болгон аракетин, студенттердин кызыгуусун жаратып, алардын кругозорунун өсүшү үчүн өбөлгө түзүп, демилге берери маалым болуп отурат. Булардын бардыгына жыйынтыктуу натыйжа бериш �ч�н биз сабактын традициялык методдорунан бир аз четтеп, интерактивд�� методдун ар кандай т�рл�р�н сабакка пайдалануу менен жыйынтыгын к�рсөк болот.

Адабияттар:

1. Буйских Т.М., Задорожная Н.П. Критическое мышление в преподавании общественных дисциплин: Методичес-кое пособие для преподавателей вузов. - Бишкек: ОФЦИД, 2003.

2. Зотов Ю.Б. Организация современного урока. –М.: Просвещение,

3. Заир-Бек С., Муштавинская И. Развитие критического мышления на уроке. Пособие для учителя. – М., 2004.

4. Краевский В. В., Бережнова Е. В. Методология педагогики. – М.: Изда-тельский центр «Академия», 2006.

5. Мусаев С. Ж. Текст: прагматика, структура.- Бишкек, 2000.

6. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. /Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.

7. Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү боюнча эл аралык «Перемена» сайты http://ct-net.net/ru/ct_tcp_ru

8. □с□налив С., □с□налиева Г. Кыр-гыз тилин инновациялык (жа□ылануу) процессинин негизинде окутуу.- Бишкек: «Инсанат» борбору, 2007.